

Obsah

Muž viacerých identít14

Rozhovor s Michalom Kšiňanom

Hvezdár z Rakúsko-Uhorska32

Rozhovor s Vojtechom Rušinom

Milenec a romantik54

Rozhovor s Bohumilou Ferenčuhovou

Z vedca vojak78

Rozhovor s Miloslavom Čaplovičom

Mýtus o hrdinovi98

Rozhovor s Matúšom Valihorom

• • • • •

Prekážky treba rozbiť, nie sa im poddať

Slová v nadpise tohto textu patria, samozrejme, Milanovi Rastislavovi Štefánikovi a úplne presne vystihujú jeho osobnosť. Prekážky, pred ktorými sa po celý život ocital, rozbíjal priam s naivným zápalom tínedžera, ktorého nesmie nikto a nič zastaviť.

Často som za posledný rok rozmýšľal nad záujmovou rozmanitosťou všetkého toho, do čoho sa Štefánik počas svojho krátkeho života púšťal: hviezdy, letectvo, technika, expedície, fotografovanie, politika, diplomacia, manažovanie vojska, a popritom všetkom mal cit aj pre umenie a kultúru, pre poéziu, literatúru či divadlo. Veľakrát som mal pred sebou obraz tohto citlivého, no sebavedomého muža, ktorého tak veľmi opantalo všetko technické a novátorské. Často som uvažoval o jeho dobrodružnej povahe a rozhodnutiach, ktorými riskoval všetko, úplne všetko. V hre neboli iba jeho život a zdravie, ale aj vzťahy a neraz i povest', postavenie či možný vplyv na zmenu vecí, ktoré sa dlho nikto neodvážil zmeniť. To, čo sa ku mne opakovane vracalo ako bumerang, bola jeho húževnatosť a nepoddajnosť.

V čase, keď reflektujeme storočné premeny mentality dvoch národov v srdci Európy od založenia prvej republiky, sme akosi vnímavejší na otázku, kto ako národ, ako spoločnosť, ako kolektívni potomkovia zakladateľov štátu vlastne sme. Dostávame rôzne odpovede. Tu sa dozvedáme o našej zakorenenej ľahostajnosti, tam zas o oportuniste, ktorý je

do nás hlboko vpísaný; tu počívame o spoločnosti, ktorá nedokáže myslieť na globálne dobro, ale iba na svoje vlastné a navyše dočasné, tam sa zas hovorí o našej neschopnosti vyrovnať sa s tmnými stránkami našich dejín. Výsledkom je trochu fatalistický obraz Slováka ako človeka s nedvižným a prispôsobivým charakterom, neschopného odolávať tlakom a plánovať si dlhodobé a ambiciózne projekty. Takýto pohľad je trochu neúctivý k minulosti, no chápem, že to môže byť spôsob, ako mobilizovať spoločnosť na to, aby so sebou začala niečo robiť. Napriek tomu má naša minulosť už storočné dejiny a v nej aj stovky výrazných príkladov, ktoré jednoduché výklady toho, kým sme, značne narúšajú a robia zložitejšími. Štefánikova húževnatosť a nepoddajnosť je jedným z takých prípadov.

Nie všetko, na čo sa Štefánik vo svojom živote vrhol, mu aj vyšlo. Nežal vždy úspechy, akoby sa očakávalo podľa obrazu súčasného úspešného manažéra, podnikateľa, vedca či politika. Vynaložil veľa úsilia, aby doslova žobraním získal financie na svoje početné výpravy, a často sa mu v tom darilo, no nikdy nebol celkom za vodou. Túžil po mieste mimoriadneho profesora v Prahe s vlastným observatóriom, ale jeho ambícia ďaleko presahovala reálne možnosti. Samozrejme, nevyšlo mu to. Niekoľkokrát vycestoval do vzdialených krajín za namáhavo požičané peniaze a neraz aj s cudzími prístrojmi, aby tam pozoroval zatmenie Slnka alebo iné kozmické javy. A keď dorazil na miesto, obloha bola zatahnutá a z pozorovania nebolo nič. Dnes by sme povedali: vyhodené peniaze. Bil sa o srdcia žien, ktoré sa rozhodli pre iných mužov. Predstavoval si nejako novovznikajúcu republiku, no iní mali odlišné plány a on sa s nimi musel zmieriť. Veľa z jeho predstáv, jednoducho,

nevyšlo, alebo ich zmarili okolnosti. No napriek tomu to skúšal znova a znova, inak a inde.

Bolo by trochu zvláštne pripomínať si Štefánika len ako odťažitú učebnicovú tému z dejín vzniku Československej republiky. Nestačí vnímať ho len neosobne, ako jedného z trojice zakladateľov štátu. Nestačí sa k nemu hlásiť iba preto, lebo to práve teraz robia všetci ostatní (mimochodom, za komunizmu, ktorý Štefánika nenávidel, nebolo také populárne hlásiť sa k nemu ako dnes). Nestačí zaspomínať si na Štefánika vulgárnym, nevkusným ani ľahkovážnym spôsobom. Nestačí však ani to, keď sa zo Štefánika robí nejaký protohipster, aby vyzeral cool pre dnešných mladých ľudí. Štefánik musí mať svoju tvár, svoje strachy a nádeje, svoje ambície, zlyhania, omyly a svoje vzlety.

Tak ako si ho nemohli ideologicky prisvojiť politické strany vznikajúceho Československa, tak si ho nemôžu prisvojiť ani dnešné subkultúry: folklorizujúca predstava sa bije s jeho bohémnym životom v Prahe, Paríži a Ríme; ak bol aj v niečom liberálny, tak v inom ostal naďalej konzervatívcom; keď máte pocit, že je to čisto urbánny človek moderného strihu, máte pravdu iba spolovice, lebo stále ostal zviazaný s rodnými Košariskami a s osudom nemajetného občana, a tiež človeka, ktorý neváhal opúšťať mestské prostredie v prospech vedy. Jeho expedície boli riskantné, dlhé zdržiavanie sa v krutých zimách na Mont Blancu, a neskôr jeho vojenské misie v Srbsku či na Sibíri, sa budú len sotva spájať s pohodlným, až bezbolestným meštianstvom, navyknutým užívať si výhody pokojného života a vyhýbať sa nehostinným podmienkam.

Milan Rastislav Štefánik musí ostať vzorom, a nie ideologickým vodcom. A vzor z neho nerobia jeho názory, s polovi-

cou ktorých by sme dnes sotva súhlasili. Vzor z neho robí jeho postoj: húževnatosť a nepoddajnosť. *Per aspera ad astra* – cez prekážky až ku hviezdám, nebojte sa kliesniť si cestu húštinami zdanlivo neschodných problémov a dosahovať tak tie najvyššie méty. Tou najvyššou métou pritom nie je iba dočasný osobný úspech, ale úspech väčšieho celku: vedy, spoločnosti, idey. Tou najvyššou métou je takisto spraviť zo seba človeka s obrovským morálnym kreditom, s hlbokou erudíciou, disciplínou i jemnocitom. Taký je Štefánikov odkaz pre nás, jeho kolektívnych potomkov. Taký odkaz som vyčítal aj z rozhovorov s piatimi ľuďmi, ktorí o Štefánikovi vedia veľmi veľa.

Anton Vydra

Muž viacerých identít

Rozhovor s Michalom Kšiňanom o vzdelávaní, ktoré mení ľudské postoje, o vedeckom živote, z ktorého sa postupne stával život diplomatický a politický, o prvých úvahách o založení nového štátu pred sto rokmi a takisto o tom, ako sa z francúzskeho občana stal československý minister vojny.

.keď mladý človek opustí svoje rodisko a odíde na štúdiá, je celkom prirodzené, že ho to poznačí a zmení. Vy sa vo svojej práci venujete najmä Štefánikovmu pôsobeniu vo Francúzsku. Ako ho to zmenilo?

Myslím, že sa tu musíme vrátiť trochu viac dozadu a začať predsa len so Štefánikovým pražským pobytom. Určite k nejakému posunu v jeho myslení prispel už jeho odchod z Košarísk ešte predtým. No na to nemáme dostatočné množstvo historických podkladov, takže to nevieme spoľahlivo zhodnotiť. Preto by som začal Prahou, kde sa odohral prvý Štefánikov prerod.

.v čom spočíval?

Štefánik pochádzal z pomerne konzervatívneho evanjelického prostredia a v Prahe odrazu narazil na trochu liberálnejšie myšlienky. Pobyt v Prahe a kontakt s Masarykom ho ovplyvnil aj v myšlienke, že z národného hľadiska by mali Slováci viac spolupracovať s Čechmi.

.predtým si to nemyslel?

Predtým patril skôr ku konzervatívnejšiemu prúdu slovenského politického myslenia, ktoré sa spoliehalo viac na cárske Rusko a ideu všeslovanskej vzájomnosti. Odklon od tohto postoja bol prvý väčší prerod v Štefánikovom myslení. A navyše, v Prahe začal prvýkrát vážne pochybovať o svojej viere, čo viedlo, pochopiteľne, k veľkému konfliktu s jeho otcom.

.bol to naozaj taký vážny konflikt?

Vyrastal ako veriaci evanjelik a syn evanjelického farára a v Prahe začal o viere svojho otca pochybovať a do určitej miery pochyboval aj o existencii Boha. Nebolo to len pod vply-

vom Masaryka, ale aj protestantského spolku Jeroným a iných ľudí. Bol vtedy presvedčený o tom, že veda si dokáže sama odpovedať na všetky otázky a aj preto nahradil vieru morálkou. Bola to v skutočnosti taká normálna kríza, akú prežíva veľa mladých ľudí okolo dvadsiatky, keď konfrontujú svoj doterajší svetonázor s novými informáciami či myšlienkami. Presne týchto náboženských otázok sa týkal aj tento konflikt medzi otcom a synom.

.....

.a to napokon viedlo k tomu, že ho otec doslova vyrazil z domu.

Áno, ale tak Milan Rastislav Štefánik, ako aj jeho otec mali pravdepodobne veľmi horúcu krv, takže – ako to už pri takých povahách býva – ten konflikt netrval veľmi dlho.

.....

.po Prahe prišiel Paríž...

Pôvodný Štefánikov plán s Parížom bol taký, že tam ostane dva roky, vedecky sa etabluje a vráti sa do Prahy, kde by si našiel prácu na univerzite alebo by sa mohol nejako inak venovať astronómii. Postupne sa však z dvoch rokov stalo dlhšie obdobie, v roku 1910 požiadal o trvalý pobyt a v roku 1912 získal francúzske štátne občianstvo. Vyjadril sa vtedy, že vo Francúzsku chce ostať, pretože mu to poskytovalo výhodu v situáciách, keď žiadal francúzske úrady o finančnú podporu pre svoje vedecké expedície. Ako francúzsky občan takú podporu získal omnoho ľahšie.

.....

.čiže dovtedy si musel na expedície zháňať peniaze tým, že sa zadlžoval a potom už to bolo preňho jednoduchšie?

To záviselo od okolností. Prvé dva roky ho dosť podporoval významný francúzsky astronóm Jules Janssen, vďaka ktorému

mohol uskutočniť viacero expedícií. No je pravda, že sa Štefánik veľmi závažne zadlžil krátko pred prvou svetovou vojnou. Požičiaval si totiž peniaze na vedecké cesty a na to, aby mohol vybudovať observatórium na Tahiti.

.....

.od koho si tie peniaze požičiaval?

Od rôznych známych, mecenášov, od mnohých spriaznených rodín, od Janssenovcov. No treba tiež dodať, že odkedy bol už francúzskym občanom, domnieval sa, že jeho žiadosti o dotačné príspevky môžu uspieť na úradoch. Tie mu ich síce poskytli, no nie vždy a aj keď niečo získal, tá pomoc nebola taká veľká, aby dokázala pokryť všetky potrebné náklady spojené s jednotlivými vedeckými výpravami. Takže aj keď mal nejakú podporu od francúzskej vlády, musel si pozháňať aj ďalšie zdroje na to, aby mohol vôbec vycestovať. Za celý čas tam nemal nijaké stále miesto, vždy sa presúval z jednej inštitúcie do druhej.

.....

.takže bol akoby vedec na voľnej nohe.

To v tej dobe nebolo nič výnimočné, hoci existovali aj stabilnejšie útvary.

.....

.napríklad Francúzska akadémia.

Áno, a po jej vzore chcel ešte pred prvou svetovou vojnou založiť Slovenskú akadémiu vied, čo mala byť pravdepodobne nejaká vedecká inštitúcia, ktorá by združovala intelektuálnu a vedeckú elitu.

.....

.takže by zrejme nešlo o dnešnú podobu SAV.

Nie, mal to byť skôr osvietenecký spolok na podporu myšlienky, že veda je schopná nájsť odpovede na všetky otázky.

.podpora zo strany francúzskej vlády však zároveň znamenala pre Štefánika aj to, že už to neboli iba vedecké expedície, ale aj diplomatické misie v službách Francúzska.

Áno, je to tak. Štefánik sa už pred vojnou sám angažoval v prospech francúzskych záujmov najmä v Océánii a Ekvádore. Predovšetkým tá ekvádorská misia bola dosť na hranici diplomacie a vedy. No treba povedať aj to, že na začiatku 20. storočia neexistovala nejaká červená čiara medzi vedou a diplomaciou. Dokonca aj dnes poznáme pojem kultúrnej diplomacie, keď sa podporou kultúry niektoré krajiny snažia zlepšiť vonku svoj medzinárodný obraz.

.a Štefánik už vtedy bol v takej pozícii, aby mu Francúzi plne dôverovali, že ich záujmy nepoškodí?

Nie všetci. Vlastne ani na Ekvádore nemal oficiálne poverenie, ale len neoficiálne, od štátneho tajomníka na ministerstve obchodného námorníctva Anatola de Monzieho. Takže keď chcel Štefánik urobiť nejaké oficiálnejšie kroky, tak sa od neho francúzske ministerstvo zahraničných vecí dištancovalo. To nebolo preto, že nebol pôvodom Francúz, ale preto, lebo kroky, ktoré podnikal, neboli v súlade s francúzskou zahraničnou politikou.

.spomínali sme, že Štefánik ešte v Prahe zažil svoju prvú krízu, pokiaľ išlo o jeho vierovyznanie. Ako to bolo počas parížskeho obdobia?

To bol zas nejaký posun, ale už nie taký výrazný ako v Prahe. Navyše sa tam stretával nielen s liberálnymi kruhmi, ale aj konzervatívnejšími. Paríž nebol vždy iba liberálny, na prelome 19. a 20. storočia bola francúzska spoločnosť v týchto otázkach

veľmi rozdelená, pričom konzervatívci boli veľmi silnou skupinou. Nedá sa to teda nejako jednostranne paušalizovať a aj Štefánik sa na začiatku svojho parížskeho pobytu správal voči liberálnym náladám skôr rezervovanejšie.

.....

.ako sa v Paríži dostával medzi intelektuálne kruhy? Bolo to preňho náročné?

To sa už dnes dá pomerne dobre rekonštruovať. Pôvodne sa stretol s Camillom Flammarionom, ktorý ho odkázal na profesora Janssen. A to boli pre Štefánika prvé dvere, ktoré ho uviedli do parížskeho intelektuálneho sveta a vyššej spoločnosti. Janssen navyše nechal vybudovať na Mont Blancu observatórium a aj preto Štefánik trávil letá v meste Chamonix, kde sa stretávala vtedajšia vyššia francúzska a medzinárodná spoločnosť. Tam sa už tie kontakty získavali ľahko. Postupne sa dostal do styku s významným francúzskym filozofom a vedcom Henrim Poincarém.

.....

.netušil som, že sa poznali.

Áno, poznali. Štefánik sa tiež stretával aj so známym architektom Gustavom Eiffelom. Takže aj vďaka tomu mal Štefánik už pred vojnou kontakty na najväčšie mená francúzskej vedy a postupne aj politiky.

.....

.lenže potom prišla vojna a všetky vedecké plány boli náhle preč. A ak preskočíme tých pár rokov, po jeho tragickej smrti si ho dnes už pamätáme ako štátnika, nie ako vedca.

To bolo aj tým, že po vzniku Československa a jeho úmrtí malo Československo eminentný záujem predstavovať ho doma aj vonku ako národného hrdinu. Po jeho smrti sa začali

zhromažďovať všetky dokumenty, ktoré dnes máme k dispozícii. Bez tejto činnosti, ktorá sa konala v medzivojnovom období, by sme dnes poznali zo Štefánikovho života len tretinu alebo štvrtinu toho, čo v skutočnosti vieme.

.....

.no predsa len sa ešte k tomu vrátim: mal ambíciu pokračovať vo vede aj po vojne, alebo už bol skôr pripravený na politickú dráhu?

On bol celkovo veľmi ambiciózný človek. Vždy si šiel za svojím cieľom, ktorým bola primárne veda. Diplomacia mu slúžila ako pomôcka, keďže dúfal, že sa mu vďaka týmto diplomatickým misiám podarí získať čoraz väčšiu podporu na svoje vedecké projekty, či už išlo o bezdrôtovú telegrafiu alebo budovanie sietí meteorologických staníc na južnej pologuli. No zmenou politickej situácie počas prvej svetovej vojny sa zmenili aj Štefánikove priority – smerom k politike.

.....

.zrejme sa tak stalo aj preto, že mal silnejšie kontakty na zahraničných politikov než Masaryk alebo Beneš.

To je úplná pravda, hoci to závisí vždy od krajiny, o ktorej je reč. Masaryk sa orientoval viac na Britániu, južných Slovanov, Ameriku. No pokiaľ ide o Francúzsko, ktoré vtedy bolo pre Európu významnou krajinou, tam mal Štefánik také silné kontakty, o akých nemohli Masaryk s Benešom ani snívať. Beneš poznal v Paríži pár socialistov a ľudí z univerzitných kruhov, zatiaľ čo Štefánik sa stretával s predsedom parlamentu, mal už vtedy otvorené dvere na ministerstvo zahraničných vecí. Ak to aj neboli úplne najvyššie osobnosti politického života, tak určite to boli vysokopostavené osoby. No počas vojny sa nakoniec dostal aj na tie najvyššie poschodia. Druhá kra-

jina, kde takto pôsobil, bolo, samozrejme, Taliansko. Parížska a rímska elita boli veľmi previazané a aj vďaka tomu Štefánik získal pomerne rýchlo aj prístup k talianskemu ministrovi zahraničných vecí, na kráľovský dvor v Ríme a ku všetkým významným talianskym politikom.

.....

.vo Francúzsku jeho diplomatickú úlohu časom prevzal Edvard Beneš.

Áno, to bolo spôsobené tým, že Štefánik musel stále niekam cestovať a potreboval mať v Paríži človeka, ktorý by udržiaval tie kontakty, ktoré on nadviazal. A na to mu veľmi dobre slúžil práve Beneš, ktorý už mal neskôr na mierovej konferencii v Paríži svoju pozíciu tiež veľmi silnú.

.....

.k akému politickému prúdu inklinoval Štefánik vo svojom parížskom období?

To sa trochu ťažko hodnotí, no čo-to sa dá usúdiť z názorových rozporov medzi Štefánikom a Masarykom. Štefánik bol politicky omnoho konzervatívnejší. Podľa všetkého si budúce Československo predstavoval najmä ako monarchiu.

.....

.ako si takú monarchiu predstavoval?

To nebolo vtedy nič prekvapivé. Na začiatku vojny si takmer všetci mysleli, že Československo bude monarchiou. Až neskôr, keď z vojny vypadlo Rusko a naopak do nej vstúpili Spojené štáty, tak sa tvorcovia štátu začali viac prikláňať k republike. Monarchia v Štefánikovom pohľade by fungovala tak, že by k nám Taliani poslali nejakého princa.

.....

.prečo boli preňho dôležití práve Taliani?